

Х
Д Е Н А

Тако се ствари збивају; увек и вавек
Цветови шимба на мртве падају...

В.Х.Одн (W.H.Auden)

Ако од гробнице Влаовића, маличице узбрдо, кренете главним гробљанским путем, и потражите, лево и десно, покојнике ваше паланке: под сваким каменом по једна или по више потресних историја. Као по правилу, после доста наглог низа догађаја, историја се сурваза у неку катастрофу. Јесте ли запазили да скоро сви романзи доказују то исто? Старе локалне новине, то исто. Судски процеси око неке куће или винограда, то исто: пред изумирање лозе сва је заједница искидана, чланови растурени, и међ њима, и још живима и већ мртвима, ко више ко мање потучен. Гробље, као старе новине; старе новине, као гробље.

Гробови те деце, иако већина њих деца из такозваних добрих кућа, леже подаље од гробљанскога центра, тамо доле, на првотрихи, где се све више, па и крстови, и дрвени и они од црвенкастог камена, какви стоје и над гробићима те деце. Од четири гробића, три су стиснута као деца у школској клупи; а четврти је нешто мало удаљен, али очигледно у некој заједници са осталима. То су гробови деце из четири разне породице. Ту, између три и четвртог гроба, пролази, без преграде, ни паскама ни шанчјем, пролази линија на којој се састају опште и болничко гробље. Болничко гробље, без стаза густо сабијене хумке, ту такође, у свакој

јами, леже људи из разних породица, разнога порекла, са врло различним животним драмама. А у последњем призору драме, који води у коначни гроб - и на општем и на болничком гробљу, обично, само једно лице и монолог. На болничком гробљу има почеће насиљна смрт, злочин, гроб који је први и последњи пут обишао само гробар. Има тога и на општем гробљу, како да не. Њуди су браћа, варочите у општем невођама и на гробљу.

Три другарице, из пажењих кућа деца; ишли су у четврти разред основне школе. Увек примакнуте једна уз другу у истој клупи, изгледале су као лецедерске лутке од непрекинутог теста. Лечјег живота је мало било у тој деци. Мирно разговарају, па ћуте; па се најчешће са неком матором примедбом; па обришу кеџевицама сузе очи и заћуте. И кеџевице су им тамније но што би требало да су. И имена су им била матора: Константиња се звала Кода, Софија Сока, а Тијана Јана.

Кода је била питомо и племенито дете, али ружно дете. На лицу модро грошаста кожа њена оца, бакалина у зеленој кеџеви, који се преко те кеџеве опасивао челичним ланцем, и, рекло би се, са уживањем корачао по равни уз звекет беочуга. Корачајући, тек би дрекнуо, али тек тако, налево, надесно, никога лично не ружен. "Напрасило јагње", говорио је кум Влаовић. А од матере своје добила је Кода врло бео и кукаст нос, који је за њено Кодино лице био и одвише бео и одвише крупан. Отац Кодин, пупави и бубуљичави господар Гавра, довео је, у своје време, своју жену однегде из цинцарлука, где је провео последњу годину калфовања и једну годину берићетног ортаклука. Показао је укус за чисто оријентални тип жене онога доба. Госпа-Фила је била мале и складне као алијар; гиздравица на свој начин, особен; лева, облапорна, мазна, испотиха ћудљива и злопамтило. Кум Влаовић, који је прве године кумичина брака почeo да има неку слабост за куму своју, говорио је касније: Мала, маза, мазга.

Имала је госпа-Фила доста ситне деце, али је главно и најмилије дете господар-Гаврино била она сама. Бакалин је неговао своју жену као свилену бубу. Све јој се на ноге доносило, све у изобиљу примицало. Слабо је излазила госпа-Фила. Седи на дивану извученом у сред велике собе, оне нал рачњом у приземљу, собе са балконом; ноге на дивану, на коленима књига са много слика; смишле књигу на трбух, разреди ребра и протегне се да ломаш личка, да га ћуши, не дижући се. Јмури и сањари. Дохвата са столића смокву или бадем, пијуцка хладну каву и неко слатко вино, из осбитих шољица. Шије лутке, и плете асурице као оне на којима Муслимани клањају. Призыва слушкињу да растера децу са балкона, да не падну. Свађа се с мачком и мауче. Прича гени страшне приче, и заједно с њима се боји. Кад зазвони звону у близком торњу, госпа-Фила креће милицију као да потеже уже у торњу, и пева бим-бам, бим-бам. А ако пронесу неког мртвеца за опело, гуши се от плача и расплаче сву децу. Па их она теши, дели свакоме по слаткићу или колачићу, а она још јеца, и испија чапицу-лаве слатког пина које необично пријатно мирише, и канде и успављаје. Лети и зими госпа-Фила се спевала у цицаве хаљине. - Волим што је циц хладан и што шунти. - Увуче своје мало и меко тело, које се никако није гојило ни мењало, увуче га у крут циц као у порцеланску љуштуру. Само јој глава вири, козја глава онтре косе, са два мутно темно^{зелено} ока, са великим носом, љуштавим и трептавим, са мазним лењим гласом који ниједну реченицу не доврши гласно и чујно. Кад је нерасположена, бива, отвори уста да нешто каже, одмахне руком, затвори уста као катанцем. Понто то прође, онда, што би рекла слушкиња Ержа, "луда као и увек." Мушка страна у паланци, наравно, пронашла је давно какво се биће крије тамо код газла-Гавре, и говорили су: "То би био задатак за неког хусарског капетана. Пропаде код газла-Гавре, код принципала, (тако су га мо-

рали звати момци у радњи) пропале један фини роман. - Јован Мимић, отац Јанин, човек који "увек зури", вели паланка, или у патос или у књигу, Мимић одговара, гледајући у патос, као сам себи да говори: - Неће изостати ~~ни~~^{все} роман ~~ни~~^{ни} приче, само што ћемо сви у њима поиграти...

Но, госпа-Фила је била задовољна са својим животом таквим какав је. Хусарских капетана, у пограничној паланци према Србији, било је задоста, али госпа-Фила никада није скакала да вири за њима. Од "милитер-параде", говорила је она сама, највише је волела добош. У вези са гарнизоном, има још само ово: Код је два-три пута видела, и казала шта је видела - кад у зиму над глухом палавком одјекне меланхолична ерија војничког повечерја -

Мама, теби су очи ко две велике сузе, је л' ти плачеш? - Извукла је грудњу, али вребала и паље и мајчине очи, и нешто што је у аустријској војсци било најлепше, доиста: мотив трубе пред ноћни мир.
Нешто је крила у себи госпа-Фила, а нешто су крили од света и њих двоје, муж и жена. Кум Влаовић је тражио кључ, паланачки кључ који сва врата отвара. - Он, напрасито јагње, а она, љута птичица, па се сложили, дивотај - Слушније су говориле да је госпоја - "Нема шта, добра жена." Момци из радње су са задовољством триали "горе" па нечим услуже принципалку. Одређено строга била је госпа-Фила само према свом првом летету, према Коди. Тек би је премерила од главе до пете погледом који је малу дизао с места. Тражила је од своје ћерчице разне услуге, па чак и да пропира њене хаљине. - Нема ту ниште да се пере и трња, чисто је то. Провуци само кроз вогу, а Ержа ће већ уштирати и попеглати...

Треба вељде и тата да се мало одмори и види од тебе вајду. - Господар-Гавра, то јест, са страшњу је пропирао женину цицано олевло, и вештачки га глачао, иако су му руке биле грубе, и врло често још и кораве од разног бакалског еспапа. - Ја ћу, ја ћу! - отимао је сукње из руку жениних - само ја знам да створим да бу-

ду хладне као лед, је ли? - Кад доврши глачање, уноси сукње у спаваћу собу, веша их о прозорске куке и о клинове слика, намета гавове тако да се сукње напепуре, а блузе оживе кроз размакнуте рукаве. Под најлепше одело намести женине папучице, и она стоји, гледа, звиждуће.

Знала је, наравно, паланка зашто госпа-Фила не мари Колу колико другу децу. Када гол бисте захтели, чули бисте причу о томе, сложену, образложену, као за штампу. То дете, прво, носило се и родило у доба кад се госпа-Фила врло тешко навикавала на свога мужа, мислила да бежи, чак да се веша. Постепено, ко зна како, као омађијана, или што је видела да нема куде и нема како без "фијокаре и две фијочице" у рани, а фијокаре опет нема без газда-Гавре, те тако, постепено, морајући ~~породице~~ као и ми сви, баш је и заволела мужа, и отада рађала само мушки и лепу децу, а она сама, како које дете, све лепша, све млађа, све гипкија. - Савија се, брате, и превија као да је расла под бичем циркус-директора - био је коментар противна младог капелана. Бременост, кад госпа-Филе, под њеном уштираном халином, скоро нико и не опази; дете се истури као кад из кутије истуриш предмет и кутију нагло затвориш. Синови се нижу, љубав између родитеља расте, планови шта ће који син постати, хој-хој-хој! - призвијди тек у причи, госпојица Тринчић. Када једини остајала је некако ван те тесне заједнице. Тек после ње кренуше у породици слога, љубав, велике нале. Стога вељде ни отац није био према својој ћерчици оно што је био према другој деци. Волео је допуште што има и "девојчицу", али најстарији син, Жарко, сушта слика госпа-Филина, био је тешка конкуренција. Коли као летету и као девојчици. Вијушкаст и гиздав, као мајка, и још, брате, прави "артист". У дечјој соби рек, трапез, кобила. Жарко командује и показује, а сви мали Гавриловићи скачу, вешају се, лете, и падају, да је милина. Кад господар-Га-

вра чује да је тумбање одвише снажно, паље калфу да види шта то ради деца, и, наравно, да пита шта ради и где је принципалка. Деца, то су синови, принципалка је госпа-Фила, а Кода је Кода, нешто треће. Залубљен отац је врло себично створење, мушки искључиво створење, а ако је већ пометор, онда и луцкасто створење. За своју срећу, Кода је била ретко мирно, послушно, увиђавно, рекло би се чак и благородно пете. Ипак, у школу, и ка другаричама својим бежала је као у избављење. Учитеља у четвртом разреду - "Мој господин" - чувеног у паланци господина Марка Лесковца, волела је Кода са оданошћу, и са неком свешћу која није особина лепчја. Кад учитељ уђе у разред, сви устају, а Кода се још и пубоко поклони. Другови мушкарчићи - школа је била мешовита - претстављали су како се Кода клања, трепће очима, "мрда носом."

Девојчица је волела своју браћу, носала их, певала им да заспе, забављала их кад су поседни; али су та деца, наследно загадили по примери, узимала неки нарочит став према својој сестрици, и умела су то да покажу доста често, и на начин који би и опратила човека врећао. Деца су као дворске будале: беспослена, безближна, партачна, језична, и пакосна. Кад деца негде преузму и нат или презирање, могу да буду, баш као дворске будале, целатски последна. Господар-Гавра и госпа-Фила уосталом имали су и сами нешто од дворских будала, и немилост је према Коди бивала понекад врло болна. Девојчица би причала другаричама о свом животу, о браћи, о мајци и о оцу. Тек застане у говору, пљеске руком о руку као маторка, и заплаче. Једном приликом је испричала и оно што је дуго крила у себи, али се покајала, и исправљала затим ствар колико је могла. - Не ради они то увек, само у суботу, увече, и не баш у сваку суботу... Понесу вино из попрума у спаваћу собу, закључавају се, и нико их не сме звати. Ми деца не дамо да Ерка остане код нас и да слуша, и изгурамо је из собе... Онда чујемо како звецају чаше, како се тате и мама смеју, и лупају по

поду као да играју или се виђају, и онде ништа више... Сутрадан, меме не излази до ручка, а после полне је увек љута, и ја баш недељом увек извлачим грђе, и деца ми се бекење... Јарко је једаред говорио нешто безобразно за тату и маму, — не, нисам га ја тужила, не бих ни смела, него су друга деца то испричала оцу... Грђу сам извукла ја, зашто не пазим шта млађа моја браћа говоре... како ћу пазити! — Код зајеца, Сока је загрли, а Јана припленује од срца — Ја, ја, хтела сам да скочим у бунар, и боље би било да сам...

Сока није лако плакала, али је са узбуђеним учествовањем пратила интимне приче другарица. Док је Кода причала последњу причу, Сока се неколико пута хватала ручицама за своју лепу главу. Јана, кад отплаче, слуша даље увек оборених очију. Она нема матерје откад зна за себе, и њена родитељска кућа претставља свим прукији чвор, суште прукији од љубавних и пијаних вече-^итинки, а и суште прукији^и од чворова у богатој кући Сокина оца. Због прилике сасвим пруге врсте у кући, Јана је била палеко наивнија од својих другарица. Кад су се другарице, већ после Колине исповести, растајале, рекла је Јана тихо, као самој себи, тачно као што њен отац увек говори: — Како је сасвим прукије тамо где су тате ожењене.

Сока је била упадљиво лепо дете. Али неки стелан грађа обравама сдавао је нешто љуто и срдито, ружично њено фино лице са дивним устима и зубима, и чинио је маторијом још од оних других двеју маторки. Паланка, живи регистар за све и свачије наслеђене и стечене способности, пошто се прочује нешто из Сокине родитељске куће, говорила би: "Љуто деринте, као и покојна матери јој... Биће да није ни сасвим здрава, болесни јој и отац и мајка... али и окром тога, кад почне севати оним лепим очицама, бежи!" Сока је доиста од своје матере наследила све: и лепоту, и раздражљиву природу, и болешливост, и талент за ону одвише тачну реч коју и-

мају лица са даром да скоро непогрешно, али и уочљиво посматрају и уходе своју околину. Да је Сока остале живе, вероватно би постала писац — нека извинае приповедачи. Сокине реч, било да поставља питање, било да саопштава шта мисли, или шта зна, била је теч која је забављала и наслеђавала, или реч које се требало борјати. Имала је бавалан, одвратно женски дар визуелног запажања, и пар тако нагле анализе да је синтеза испадала као из пушке. — Нећу да ме прегледа доктор Равноселац. Јеси видео како су му брзоплете руке, као да има три руке и ниједна не зна шта ради, зато је онда брзоплет и кад говори. "Мене ни-икаде, ни-шта није болело", каже он. Пфуј! и то ми је доктор: доктор Равноселац, доктор-брзоплетац. — Било је Соки попут пуних једанаест година, најстарија међу пругарницама, изгубила годину дана школе због болести. Велика извина. Човек, и болест у човеку, то су два човека. За болешњиву а бистру децу важи то исто. Отац Сокин се и сам трудио око детета, а молио је и домаћег лекара — не Равноселца — да се трупи око стармале и плахе девојчице. А већ да ће "попа гођи да потсеће језик", била је колико стара толико узалудна претња.

Отац Сокин, господин-Васа, био је поседник највеће и најмодерније колонијалне радње и у месту и у целој околини. Био је "прва тезга", како је говорила паланка кад је хтела да га мало приврши надоле, да га спрећне са газда-Гавром. Господин-Васа, увек бигран олевени и обувени господин-Васа, није био трговац него је био директор Кредитног завода. Олавно туберкулозан старији господин, и богат домаћин, он је својом радњом управљао из Кредитнога завода, или из стакленог контоара у дну радње, лебелим стаклима опељен од свега гуђанскога. Иначе, он је чувао и неговао свој живот, и уграђао својој доста млађој али врло симпатичној и њему безмерно олакој другој жени, госпа-Јелки. Кућа господин-Васина, углавно кућа његове прве жене, била је неки спој тврдих магацина и врло пријатног санаторијума. У приземљу, сама полуѓа и катанац, а

на спрату један од најпријатнијих, најпространијих станови целе околине. Тешка велика капија, увек закључана; па, по војвођански, дубок "ајнфарт", прохладан и полуумрачен због дубине, где стално гори петролејска лампа; па онда опет капија, понажешће и она закључана, и тек онда улазак у двориште. У дворишту, магазе као ред малих кућа; све врло чисто, али пуно мириса од разне колонијалне робе, од сува грожђа, бадема и смокава, преко суве рибе, до оне фине траве из Индије коју Енглези међу у колаче, а Французи у једну врсту вина. - Код нас у авлији увек је Божић и кристкиндл - каже Сока. На спрату, из дворишта, дужом фронта и дужом много дужег крила куће, стаклен ходник - авлијски балкон - препун цвећа и удобних столица за седење, премање, и лежање, Ходник тај се целе зиме греје двема великим блеханим пећима. На крају тог ходника врло модерна спрата којом се вода из бунара пумпа у стан. Радња нема никакве везе са станом, нити се у њу може ући друкчије до са улице. То, та радња, врло је простран локал, далеко дубљи и шири, али ипак простран, пун препун робе, на два места са кантама за гашење пожара. Момци не станују у кући; и прописно пресвлаче "луђанско" и "цивиљно". Само ручају, у засебној трпезарији, и, прича се, ванредно су храњени, премда вина добијају само четвртком и суботом. Кад се радња у подне затвори, момци добро оперу руке, и чекају да им са спрата зазвоне у клепетушу, и тек тада улазе у трпезарију. Контсар, у дну радње, прави је мали салониј, са малом апотеком и са финим бифеом. Око пола један, навраћа ту почешће Кредитни завод и држи се врста финансијске седнице. Радња се поново отвара у пола три часа. У то време, предвиђено је, господин-Васа спава, а госпа-Јелка, увек у другој халени, чува радњу, и помало сама себом цржи модну ревију. Жене, а богеми и људи, стану тек на врата радње, привире, па настављају пут. Наравно, госпа-Јелка не излази успите из контсара, а разговара са најстари-

јим помоћником кроз прозорче. Петком, знало се, облачила је госпа-Јелка као пламен црвену хаљину. Била је црномањаста, и то јој је добро стојало - бар се тако веровало у паланци; те су у парку бивали прави карневали разноразних црвених хаљина на врло разноразним црномањастим женама. - Агнице - рече једнога петка Соке својој старијој сестри - каки мами да су у петак Христа распели. - Агница, која је мањеху врло волела и у свему се с њом слагала, наравно да ништа није казала, и петак је остао по ставом обичају. Госпа-Јелка сади у црвеној хаљини чита, момци зајирују и пиве се како могу, и чекају час, заједно са муштеријама, кад ће госпа-Јелка поћи "горе", проћи кроз целу радњу - пред њом момак с кључем да одмах откњучи капију - ~~У она~~ са уличне стране уђе у кућу.

Три су створења облетала госпа-Јелку са истинским симпатијама и са истинским поштовањем: њен муж; њена старија пасторка Агница, млада ловојка за удају, бледуљава, витка и висока не оца, учтива по некој врло пријатвој урођеној финоћи; и пријатељ и побратим господин-Васин, и пријатељ искрени целе куће, Миша Богдановић, браца-Миша и чика-Миша. Матор нежења, врста приватног банкарја у варошици, имућан човек, најотменији "момак" у паланци који је још увек наде подгревао, и један од не многобројних, заправо малобројних житеља варошице који је "вицео свет". Додуше, имала је та варошица и друкчијих, бољих обележја. Сем чисто паланачких језика; и чисто паланачких истурених прозора који су по дну имали стаклену плочу тако да ни уз зид приљубљена мачка не би могла проћи неопажена; сем тога двога, а можда и још десетак других ствари, палачица је била у неким правцима и напредна, и монерна. Погранична варош, могла је и правилном и неправилном трговином да стиче велики новац; затим, Аустрија је мазила у многом погледу ту пограничну, доста одређено српску варошицу, окренуту тачно према Београду - па је ту бивало европских уметника свирача и рецита-

тора, било нарочито ~~гувернанти~~ толико, да је у час званичне ше-
 тње по званичној алеји парка, више се говорило француски и нема-
 чки него српски или хрватски. Један богаташки син је чак, први
 у целој околини, тада, имао "гувернера" Енглеза, и изистински
 говорио енглески, и умео још лепо и да слика, и - и тако даље,
 можете замислити паланачку статистику и паланачка клађења над
 таквом кућом... али, ето, узимај све то светско, свет тај није и-
 шао даље и до Беча, до професора-дијагностика, а затим, сви из
 ситих времена и у Аустрији и у Војводини, скоро сви у Карлсбад
 и у Масијенбал, и тек неки путник, кријући своју дијагнозу, и по
 Немачке, у Наухајм, несрћну баву, у којој ће, од болести срца,
 умрети - биће вам невероватно чутљиво, али морате веровати, умре-
 ће у Наухајму и лепа госпа-Јелка, наравно кад тође дође време.
 Засада, "свет" је вилес и гледао, углавном, само Миша Богдановић.
 Чисто обријана лица, још у оно време; бео као млеком наливен;
 увек укусно одевен, долуше и лепа фигура мушкица; увек пун но-
 ваца и готов да части, да великашки узајмљује и великашки забо-
 равља; љубитељ широких гестова мало и фаме ради, али и истински
 и природно добар човек - цела га је варошица знала и волела, де-
 ца су трчала за њим и вадила му из цепова "оно што је за нас",
 вукли су га на све стране мушкици и жене, једва да је двалупта
 непешко ручао у својој кући. Живео је Миша Богдановић у својој,
 стадинској али лепој кућици, мало вертепског изгледа унутра: ваз-
 лан олењећића и степеничица; но свуда удобан намештај, и на све
 стране висе или чуче разни предмети из Цариграда, Милана, Париза,
 Лондона. У кући су опржавали ред и добру кујну муж и жена, који
 су знали Мишу Богдановића још као матуранте реалке; дакле опет
 показ да је чика-Миша био добар човек. Но ма да је помаћина у
 његовој кући чекао ручак сваки дан, дешавало се да ту, без њега,
 руча неко друштвансце младих људи, док биј помаћина, прошав поред

своје куће, наставио даље, до оне светло очишћене месингане тучице коју је требало повући па да се затресе главно звоно у "ајнфарту" господин-Васину. - Ено, ено, бруји чика-Мишат! - скакала је на ноге Соке да она стрчи и отвори госту капију.

Долазак истински драгога госта на спрат и на ручак испадао је помало као нека уважбена сцена у позоришту. Гост, потеран као увек, чист, закићен цветом, на једна врата. На друга, пред њега, доманица. Шушти и мирише; дише на фине чипке што јој цепте по грудима; од дијаманата по прстима и у ушима све "блицука" — реч је мале Соке, иначе позајмица немачки-српска, уобичајена у целој палавци; — коса јој стручним рукама прибодена тако да од лица "прави овал", а кратковилде паметне очи једнако пријмиркују и смеше се. На трећа врата излеће Агница, с кокетном кецешицом улаваче која учи ломазлук, с витицама око главе, (ни напудрена, ни од фризера очешњана) са испруженим обема рукама према госту који би Агницу покадшто и пољубио. Некако се сви троје сруче уједно, поздрављају се и шале, претресу новости у вези с ручком, али онда седају и прелазе на разговор врло миран, далек од палачког стила, може се слободно рећи: на разговор културан. Живео је у тој лепој, чистој, укусно вођеној кући један необичан склад, чак нека унутрашња лепота. Агница је озбиљно учила свирати; госпа-Јелка је озбиљно читала препоручену добру књигу и стално претплаћен Летопис; господин-Васа је остајао на новинама, али на најбољим нашим и немачким новинама, и са коришћу пратио рубрике финансиске, позоришне, и хигијенске. У таквој кући, са правом бригом и добром вољом за свакога, а тек за Соку, чинило се понекад и немогућно, али, ето, нарушавала је онај склад, правила и вицела немиле сцене, баш Соке, и увек Соке. Чика-Миша се са левојчицом нарочито много бавио, и покушавао и речима и сликама и причама да је премами на детињске погледе на свет, да је преведе у неку ле-

тијеску веселост, али је слабо успевао. У тој девојчици наслеђе и живот замесили су један несрећан карактер.

Госпа-Јелки је природа дала малу али праву озбиљност, и једну не велику али праву памет. Отуда је долазио њен ауторитет који је осећала цела њихова кућа и цела варошица. Отуда и особит тон у кући у којој је она била домаћица. Она је говорила углавном општа места, али увек са нагласком некога свога искуства, и тешко је било противречити јој са успехом. Имала је прави дар да импонује пељанци, и дар да буде мајхеха. Оперисала је са својом памећу вешто: или је бранила истину; или успостављала, после својих дужности, своје право; или налазила, сасвим неочекивано, контакт са људима. Ово последње је постизавала једном ретком дисциплином уздржавања: да се ни у ком правцу не окреће са искључивошћу; или да свима странкама понешто закине, и тако их уједини, смири. Закидала би, у критичном моменту, нешто у праву и своме мужу, и пасторкама, и госпојама у вароши, и господи која су јој се узварала, и самој себи. Импоновало је код та лепа, ко-кетна, весела жена почне да тражи истину негде ван скупљених љу-ди и укрштених мишљења, често у једној пословици, у неком приме-ту из историје, или из књиге коју баш чита. Ваздух се одједарел прочисти, господин-Васа сија од поноса, а Агница се просто ваља по мамину аргументу. Наравно да је и браћа-Миша имао ту свој део задовољства, с правом, јер се културни живот те породице много од њега богатио. Сметала је, или, у свима домаћима, скривено не-увек
~~и~~ ~~шпијун~~ Соке. Зачудо, интелигентнија од свих њих, та девојчица није осећала ни моћ ни лепоту ~~куће~~ која је као неки анђео ве-ликих крила пролетао и шумио по тој паланачкој трговачкој ку-ћи, од јутра до мрака, од првиших магаза до тавана, где је го-сподин-Васа, у чврстим кутијама, чувао мајушне бенџице и гађице своје леце. Не, и не! Соке је беше од анђела чула гавране. Увре-

(што је десеће)

ћена и вређана нечим сложеним, — болешљивост; мртва мајка; болестан отац кога је обожавала; маћеха, не-мати, и кад је добра и, кад је строга; обе пругарице невоље лечица — Сока је боље чула оне ~~правдост~~ и истине које живот не прича него гракће. Кад пете има моћ да осети своју егзистенцију, и да према томе фиксира тачку гледања, ту нема ни молби ни команде. Паланка би понекад још пирнула у ветру: "Нема ~~среће~~^{среће} из другог брака, иначе — иначе: ~~наклони~~ и сачувай!" — то је била једна од паланачких узречица за сваку замршенију прилику ~~кто~~ Соке.

Такозвани мутни дани залазили су, наравно, и у кућу — па кажемо слутњиво, као Сока — залазили су и у кућу Сокине мајке. Прво: туберкулоза господин-Васина стално је забрињавала; имао је он тешких часова и ноћи болесничких. Друго: Сока. Матер своју Соку је једва памтила, можда само уображавала да памти што је памтила, али се каприциозно лете, загледано у своју тачку, са горчином стално окретало гробу мајчину. Оца је девојчица волела више но много, и можда са највећом и непрекидном, и увек узнемираном бригом за његов живот — што је, дакако, мучило и оца и дете. Чим се господин-Васа јаче закашље, Сокина се очи напуне сузами. Кад истрчи пред њега у двориште, и узме јму руку, стеже је као да је то само сада и само за два-три тренутка. У степеништу, отац је узме у наручје, и милује је, и обое попрхтавају и хуте. Сокина једини срећа. Прекине срећу Соке: Пусти ме, задуваш се. — Волела је дакле Соке ~~оца~~ са љубомором, и зато је била пуна неповерења према свима у кући. Сви поособ су јој били криви што њену мајку нико не помиње, нико на њу не мисли, па ни он, отац њен. Кога да пита? Гра-гра. Кome да се жали? Гра-гра. — Зашто прота, кад дође за крсно наше име, зашто не чита и име моје мајке? — Ама, дете, то није прилика да се помињу мртви... има кад се и то ради. — Кад, гле? Ја хоћу да се овде, у кући, прочита њено име... Добро је што

нема у свакој породици по Соку. Али у многим породицама, с разлогом јасним или нејасним, бива да понеко носи у себи одрицање, као што безмало у сваком организму има орган који је примис наследну или разорну болест. Но, све у свему, кућа је ипак прилично добро смиривала Соку, или бар добро крила од паланке Сокине испаше и расположења. Госпа-Јелка је имала такта, и остављала при опробаном методу опхређења: излазити на сусрет ситним и остварљивим жељама левојчице; делити са кућним лекарем сталну бригу око летета, тим пре што је лекар обећавао да ће све то са узревањем левојчице, са новим интересима, нестати само од себе; најзад, ињоривати став Сокин у главном проблему. Није било лако госпа-Јелки. Није било лако ни Соки. Бледо се смешени пита госпа-Јелка доктора: - Какав је овде код нас главни чвор, докторе? - Ја ћу умрети, Сока ће мене пружити, она има тридесет две године мање него ја, али мајка њена не може устати ни данас, ни после моје смрти? - Ви сте паметна, озбиљна жена, зато, ево вам, у неколико речи, одговор мој, одговор, наравно, зато што сте се за одговор мени обратили. Маћеха је хазард - сви згодитци и сви губитци су могућни. А Сока је несрећно дете, болесно дете, дете са фиксном идејом, што ми, лекари, и код спростих и код леце сматрамо тешким дефектом. Соки, ној нema помоћи док природа не помогне, ако помогне и она. Сока би мучила кућу и са живом својом мајком. Соку, друге нема, Соку треба волети. - Не прима љубав, докторе, сам од онога од кога хоће! - Сви смо такви, госпођо, на тој тачки, сви! - Страшно је то, докторе. За Соку, онда, велико би добро било да отац ћу премини. - То је тешка реч. Али можете имати право. Ја, лично, мислим да такве закључке не треба правити. Како оно рече та Ваша Сокица о моме колеги: сви ми правимо брзоплете закључке, а често не знамо којим са путем иде до тог закључка, а често и нема пута до тога закључка. Дец да се вратим на нешто ведрије: видите ли ви да ће

та Соке постати лепотица првога реда? Знате, ја се тако чешће играм шале, и тражим јој љубавну авантуру међу оним балавцима, њеним колегама, у четвртом разреду... међу којима, да признаем, имам такође пва замршена случаја. Нешто и да прецизираам. У шестом Маркову разреду, један је случај сасвим замршен случај. Но, да се растанемо; и ако је јоћас умрео, молим вас заборавите све што смо данас причали... брезоплето причали, можда... Вратко лете, та Соке...

Паланку је много занимала онаква кућа и онаква госпада Јелка, наравном углавном на паланачки начин. Ишли су бескрајне приче о њеним тоалетама, о њеној бисти, о њеном накиту, њеној срећи, њеној вештини и памети. Младе девојке су се радо замишљале у њеној судбини и кожи, пред њеним орманом за халине и руње, у њеном столу у цркви, у њеној бунди кад пролази улицом и сви јој се клењају. Други су се опет радо замишљали као позвати на ручак код господин-Васе. Леце су се играла, и то редовно, "господин-Васе и госпо-Јелке". Говорило се, све по утврђену реду, и о осталим члановима породице. Сви су хвалили свирање Агничино - хормажстер из католичке цркве, њен учитељ клавира, већ ју је и прехваљивао. Знало се ваздан прича за вас ~~дуги~~ дан, о Соки: или не излази са својима, или иде пет корака испред њих, сама. Било је речи и о Миши Богдановићу; али се ту ништа друго није могло него доводити човека у везу са свима женама у кући. "Дали се он, строго узеши, не удвара Агници? или, како није ни посала журио, да неће сачекати Соку? Хоће тако, понекад, матер момак, као вилда, да сише крв свима рибама које нађу." А никад исправнијих односа, и никад поштенијег човека од Мише Богдановића! Илустровани његови часописи обијавају целу варош, и може се казети да му се скоро никада и не враћају, али паланка зна да их он тако позајмију је како би му младе девојке лично носиле бро-

јеве натраг. Чепови браца-Мише, кад се с пута врати, пун су лекова и лекарских упутстава, за господин-Васу, али паланка зна да су пуни мириса за госпа-Јелку и за Агницу.

Језична мала Сока је ово последње, чепове чика-Мишне, можда и некотице бранила. Претстављала чика-Мишу пред другарицама: - Извали читав ред флашица и кутија и исечака из новина. "Ово, ове пишуле, це-ео Париз узима, о-одлично поправља апетит. И втло се пријатно узима. А ово, рекао ми је доктор, утиче на закречавање о-одлично..." Али мој сиромах тата једнако кашње, и груди га боле, и јауче кад га нико не чује. - Сока брише очи. Одмах брише очи и Јана. Кода, као права матерка, тресе забринуто главом. Она уосталом скоро свако јутро пита Соку како јој је отац, па ли му је боље. Једаред, мала сплеткарка додаде и ово: - Била јуче код маме госпођица Ната, и питала за твог тату и за тебе. Је ли, Соко, је л' и она хтела да се уда за твог тату кад је био удовац? - Хтела је! И још је хтела и госпођица Савета, и она... она госпа-Мара, и још друге... Лорфеј! Све би хтели да буду маћије... Агнице би их вальда све и волела... Ја, ја... Али како само може мој тата да никада не спомиње моју маму! Моје маме је и кућа у којој седимо... Ништа за то не мари госпа-Јелка... И кад тата каже, и чика-Миша каже да би мене требало водити у Беч, због овога што се кривим у леђима, она окреће разговор на друго... Нека, ништа ми и не треба, и боље би било да нисам ни жив... А ако се сасвим искривим, и будем грбава као Надица, она па ћу казати тати све, казаћу да она воли и чика-Мишу, и учитеља клавира, и великог калфу, јесте, воли их, ја знам, ја видим, а мој тата... и улари у плач, хистеричан. Другарице ћуте, не теше је, виде да Сока говори лаж и глупост. Деца се ретко варају; као ни двојске будале што се нису. Бесносленост развија технику, па и дар запажања.

Најгрчевитије је плакала мала бунцика кад је плакала од

немоћи. И сада је грцала због немоћи; добро је знала да неће оцу нашта казати, и да је отац са таквим разговором не би слушао ни минута. Те немоћи, о којој другарицама није никада говорила - а другарице одлично знале да постоји - ~~оне~~ ју је највише пекло. Осећала је мала бунцица, од дана у дан се уверавала, да је она складна заједница у њиховој кући јача од ње, свеједно што је та кућа била кућа њене матере. Нити је могла ући у ту заједницу, нити је могла борити се са успехом против ње; а имала је вршњака левојчице интелигенције да ту заједницу види као читав низ међусобних добрих односа, који су сви њу дражили, и још, ~~и~~ појединачно, и у комбинацијама, ~~је мирно~~ ињоровали. Престала би да плаче, одједател, у најтежем тренутку, кад би јасно увијела да је са својим осетљивим жељама, или неправедним оптуживачима, да је ту потпуно сама, без оца, без чика-Миће, без својих другарица. Отпоран карактер, као увек, црпао је снагу из своје усамљености. Говорила би тада Сока другарицама: - Идите! оставите ме!.. — Једна шашица нежнога детињег тела, а унутра бије срце као машина. Љубоморно и неприлагодљиво дете подлегало је јачем и бољем, али до краја није подлегло. Борбен живот, страстив живот, ужасна је сила. Он мора бити или спасен, или убијен. Чудно је, рекло би се, да се такво нешто може казати о детету. Може, и мора, јер су деца људи.

Питамо се да ли је тачно утврдио овај велики писац: да политика поступа с људима као с стварима; али да живот тако чини, то је стварност. ^{Личност} Коцке, Домине, кегле, лопте, врачарске карте — и, где је сукоб, тамо живот подржава супротности, а где је склад, тамо разбија, растурује, дроби. Предигра живота за гробља и гробљанске кронике... Мала Сока је истерала ^{Катарес} да се од својих издавоји, да на очиглед свих својих, још живих, легне у гроб са својим другарицама. А она друга страна, складна са скоро свима усло-

вима да остане везана у животу и у смрти, она је бездушно разбијена упркос свима напорима да се нека верност, лепота и нежност спасу; поцепана, са извесним већ и насмешљиво узалудним и жалосним појединостима, поцепана.

Најтиша и најдискретнија међу трима другарицама била је Јана, врста неземаљског летета, врло плава, врло малокрвна, сва свилена, прозрачна као медуза. Учитељ се тек нашали: - Вичи, дете, где си, да те не згазим. - Чудна судбина тога детета била је олице чудна. Јана је трпела детину тугу због недаће и несрће свога оца; заправо због утучености његове, па^{неста}угоизма, па равнопушности, па пролома љубави којима несрћни човек није више могао да се ралује. Јана није имала интелигенцију Сокину, и нијеја сно разабирала свој случај, и зато је живела у сталној неизвесности. Из те неизвесности, као из сваке, долазиле су и нале и очекивања. У сравњењу са својим другарицама, Јана је носила једну светлу детину меланхолију. Увек се надала бољем, јер је понекад и бивало боље, макар само у илузiji. Постала је Јана сујеверна; веровала у добре и рђаве дане у недељи; преbroјавала слова на фирмама, и по насловима у читанци. Без матере, без брата и сестре, Јана је живела у кућици мирној као завод за глувонеме, са служавком Анчом и са својим необичним родитељем. Јован Мимић је био човек школован, чак и царовит, врло марљив, врло озбиљан, али човек који није имао среће у каријери: заделио се на све истом месту чиновника у армији аустријске бирократије, на све истом месту средњег чиновничког ранга са скромном титулом и са скромном платом. Јављао се више пута на конкурссе за боља места, био заслужан да их добије, али је увек промашао, и неколико пута против далеко слабијих кандидата од њега. Зато што су неки конкуренти бивели доиста бољи, а други гори, али боље среће но он, извео је Мимић горак закључак: па је он гори од свих и свакога. И понављао је то и пред служавком, и пред лететом, и унео тако у своју кући-

цу атмосферију потиштености и страха, а у себи, рекло би се, крењуо комплекс инфериорности. Неко од пријатеља узео је једаред преда се Мимића, и врло озбиљно му разлагас куда може тајкав став да олведе њега самога, а такво васпитање његову девојчицу. Мимић је без протестовања слушао шта му пријатељ говори; и смилио па заврши разговор овим речима: - Такво моје државе, чини ми се једини пут да нађем коначну резигнацију и тоталну резигнацију, и да се смирим, да више ништа не тражим и не чекам. — Ама, човече! Било је да су човека осудили на смрт, и већ је пред пушчаним цевима стојао, па спасен; па послат у Сибир; па онда спашај јаку епилепсију^у но раније; па увек срамно сиромашан и дуван — али, упркос свему... — Остави ти Достојевскога! то је био велики човек, један од највећих свога доба, и који још има да раству... а ја сам просечно просечан, просечно спреман и вредан човек, ако сам и то. Тамо, и судбина и лудост и неправде ставише прст на чело и размислиће, и би чудо. А ја да сам био осуђен на смрт, мене би убили као мачку... Не знати, пријатељу мој, какве су то муке, и не-дао-бог да сазнаш. У себи осећаш, и тачно знати, па радиш и напредујеш, а у друштву се не мичеш с места на којем си почес... Да, дуго се човек нада: понекад се преварим, и мислим, ето сад је ту или ћу напредовати као и други људи, или ће доћи жељена коначна резигнација да ме спасе; једно или друго. После видим да је једно и друго далеко; не могу да се смирим, хоћу да полуцим, ако већ нисам...

Паланка је неко време жалила Мимића, чак гласно тражила правду, иако су у питању биле аустријске власти. Али кад је све то било узалуп, а паланка има да паланчи, почело се у један мах, и однегде, говорити: да Мимић можда баш и није ни тако паметан и спреман, ни вредан, као што се мисли. Мимић је на то одговорио ^{ако} ~~презиром~~, за неко време; па се онда питао да ли то можда

и јесте тачно; и постепено сасвим занемео. Чамуња, бежи од људи, а став узима према онима који нису баш ништа криви, који су беспомоћни, али од којих он не може да утекне, и који од њега не могу да беже. С Анчом је говорио само о стварима домазлука, и то мумљајући и погледа уперена у патос. Јана га једном запитала, чисто по спољашњој појави његова држања: - Да ли тебе, тата, очи боле, кад увек пола жмуриш и гледаш у земљу? - Не боле ме очи, него се стидим пред сваким живим створом... Што ме ослерава? Ако сад не разумеш, разумећеш касније какав је био живот твога оца. Узбуђеним гласом је шаптао: - Је сам, знаш, као пљувачка: где је пала, ту остаје; свако је обилази, и метла је обилази. - И оставио је малу немилосрдно, не питајући, не мерећи, како је њој. Па би онда тамо у примраку врло ускога холниччића стао, ухватио се за главу. "Шта ја то радим? И шта би требао да радим?.. Није тешко знати. Да више мислим о животу свога детета, које настаје да живи, а мање о свом личном животу. Кад си створио друго биће, и кад је оно од тебе млађе бар за тридесет година, - ти, натраг! младост, у свим правима, напред!.. Да, али ја нисам Достојевски, нисам ни онај испод патоса, иако једнако гледам у патос... Треба резигнирати, смирити се... Ту су књиге, стари моји пријатељи, разност моја до kraja живота." Почеко је, наравно, наопачке: да избегава Јану, да га не би ословљавала; и све је више читao. Читao с тим да кад чита нико га не сме ништа питати нити што од њега тражити. Постепено, навикао се толико на тај живот духа и маште да је постао први менијак књиге. Читање га је пребацило на сасвим другу обалу егзистенције: у сферу све нових интереса и знања; смекшало му лични живот знатно; али га је скоро потпуно, скоро себично одвојило од детете. Лекар, онај исти лечји лекар у варошици који је имао врло велико и право искуство, јер је био лекар човек, лекар добар човек, говорио је неком заједничком пријатељу: Мимићу би требало помоћи. Синоћ, нађем га, седи поред детиње по-

стеље — мала има крајнике — и чита. Данас у подне, седи поред Јанине постеље, и чита. Ја разумем да човек има, сем тела, и област духа и област емоција; али се чудим што паметни Мимић не зна да то исто имају и деца... Моје би било да му то и кажем; али ко може вратити у други правац човека са којим је књига училила што са њим... Први пут у животу видим, на практи, да је књига и опасна ствар.

С друге стране, систематско и неуморно читање учинило је па је вредност и иначе интелектуалног Мимића, знатно још порасла. Опазили су то прво људи који су с њим били свакодневно на послу; па онда и други; па се глас пронес, и паланка је сада почела да опет на боље окреће мишљење о свом необичном суграђанину. У Мимићу се због свега тога поново исправило придављено честоубље, уједно и нека неурастенична узњемиреност: да сад или никад треба некуда јуришати. Првом приликом, ускоро, јавио се на конкурс. Цела паланка је била узбуђена, то јест, српско становништво паланке. Противник је био само један, и лошији од Мимића. Противник је прошао, Мимић пас. И млађи човек, и далеко пошије спреме, Србин и он, али кандидат оне друге групе паланачких хонорацијора. "Истерасмо два гласа више!" — трљају руке победници. "Није било лако: држ, држ, морали смо тамо у пивари прогурати још једног кандидата." — То је отворен скандал! — грмео је доктор, дечји лекар. Написао је у локалном листу чланак пун засуде "за патологију јавног мишљења по паланкама", и пун похвале за Мимићеву спрему, интелигенцију, марљивост, скромност; али, сутрадан су новине имале свеж број, а паланка била задовољна што је она жива и здрава, иако ју је доктор Милутин "закачио". У Мимићу се сад сасвим једнострano разболело оно емотивно: испунило се неким опасним презрењем за све, а у кући је постао нем и глув тиранин, али тиранин.

Месец дана је потрајало у кући странно стање. Једнога дана, због слабо оцењеног школског задатка, Мимић је викнуо на девојчицу просто у јарости. Плач Јанин је био тако потресан, да се отац трагао, и, хтевши ваљда да поправи, још покварио: — Ко ти је отац, добро је што си и таква. — То је уједно био тренутак па Мимић пређе границу свога очинског проблема, покуша бар да скрене леђа личном свом животу. Нова пракса као да му је голила. Стане поред Ђерчице, милује је по глави и почне да јој прича. Све тако стојећи прича понекад врло дugo, и лепше од лепшега, о леци и разним школама, о људима и земљама негде палеко, и, што је Јану увек много занимало, о мору, и месецу, о планини, о школкама, затвореним, које одједаред почну да иду. Па приповедач захути, па се смркне, а Јана онда зна да је време да иде, и оде; срећна што је било оно што је било. То ~~било~~^{је} ~~запетио~~ дете никада се другарицама није жалило оптужујући некога или нешто директно. Чел ју је једном Сока из својих увек јасних наслућивања запитала: "А да ли тебе твој тате воли?" — одговорила је Јана са финим избегавањем, али ипак поштено према свом искуству и суду. — Мој тате не воли мене да види сваки дан, јер има много послса и много да чита; али у неку суботу... субота је, знати, мој најсрећнији дан за све, он мени прича, прича, не знам како да ти кажем, прича ми још лепше него и "наш господин". — И девојчица сва блиста, срећна што има и таквог оца и таквог учитеља. Сока, некуга загледана, склања Јани косу с чела.

"Наш господин", учитељ Лесковац, и дечји лекар доктор ~~Милутин Јовановић~~, били су две светlostи паланке, два фара. Доктор-Милутин, пете богатих родитеља, лепо школован, лепо васпитан, живео је у једној од најлепших кућа у вароши; сам ~~је~~^у дао зидати, са постаса одељења, јер нити он нити његова жена нису имали чврсто здравље, а леце је било подоста, све једно другом до ува. Доктор

је, се м другога, врло лепо свирао у клавир. (Обратите пажњу у и-
сторији медицине на лекаре који су били одушевљени музичари.) У-
читељ Лесковац, врло висок, крупан је здрав човек, становao је
на првом спрату изузетно стаге, не његове куће; мајушни поп стре-
ју утекли прозорчићи; степенице, заправо лествице. Та два чове-
ка имали су не само парове, него праве вакације да буду дејци
пријатељи, лечји вођи, лечји избавиоци. Давно су мртви обојица,
и сви ми, њихови ћаци и пациенти, давно смо мртви такође, али
та два човека као да су се издробили у своје савременике, и од
тога траје у генерацијама нека племенитост, нека благородност.
Није лако децу разумети, и зато није лако децу ни водити. Али
није лако одраслију децу ни волети, стално и предано, и упркос
свега. Обесна деца су неподношљива; несрена деца су неразумљи-
ва; болесна леца су један од најстрашнијих знакова питања свему
јудству. Не зна се ни изблиза шта све трпе деца и најнежнијег
уараста. Нема животне компликације у кући, или у месту становаша,
која не би дохватала децу са одраслима заједно и, у последицама,
била можда и гора за децу него за одрасле. Задубљен отац, као
господар-Гавра; зачитан отац, као Мимић; свртена мањехинска тех-
ника као она у госпа-Јелке - то су озбиљни задаци за децу. То мо-
же да има снагу и опасност као она која долази од кајиша на тран-
сформатору. Учитељ и доктор, вакацијом одређени за љубав према
леци, знали су да су то, и узајамно су се помагали, и врло воле-
ли. Учитељ је говорио: "Кад видим Милутина ~~како~~ са оном ^{четвртобом} свајом
кутијом, како он, само он жури болесном детету, задлакао бих." А
болешљиви доктор-Милутин, који се увек шалио, рекао би "Овај наш
Марко, то је право златно острво у овој нашој бари".

Званично, учитељ Лесковац је пришао четврти разред, али
добровољно је пришао, у једној просторији, од њега самога измишље-
ни пети и шести разред народне школе, где је било мало ученика и,

у оно доба, искључиво мушка леца. То је била врста не само про-
дужне, него и слободне школе. План је правио учитељ сам, и по-
стигао ванредне успехе. Био је то човек, да кажемо још једа-
тел, висок, крупан, мало тежак, и необично велике главе. Њего-
во чело, образи, и црна густа брада, то је било читав пејзаж. И-
мао је стручног знања палеко више но што је морao да има. Увек
весео: кад ћак не зна лекцију, он се слатко смеје, расмеје сву
лецу, и малом лењивцу је горе но да су га избили због нерада.
Волeo је учитељ Лесковац да се радујe, он, и да се радују други
људи; и докле ног је игда могao, веровао је у срећу људи. Уве-
че, изађе да пропета, и, као у разреду од клупе до клупе, за-
стеје он куће до куће, вири кроз капијице, или преко ограда, и-
ли кроз прозоре, и тражи лепо и пријатно, и замишља да су неми-
новно срећни људи ти који су тамо оставили тањир лепих јабука на
столу; заденули за икону босилјак; или се смеју у дворишту, а за-
бочавили да у соби угасе свећу, па им он превиche преко ограде
колико стаје то паланачко осветљење. Ђаци су били жељни свога у-
читеља свакога дана. Препричавали су код куће његове описе; ње-
гова тумачења разних појава у природи и међу људима; тврдили да
им, ако само пазе у школи, не требају скоро никакве књиге; прет-
стављали, са љубављу и несташлукој, како кроз оно прозорче вири
само осмејак и брада Господинова. Скоро цео разред, сем Јане,
лепо је цртаo, јер је учитељ просто чуде изводио са неколико ли-
нија. "Зец!" - врите деца. "Пас скочио на столицу, хоће да до-
хвати јело у тањиру на столу!" - врите још јаче. Измамљивао је
учитељ Лесковац јарове леџе у сасвим нежном њихову узрасту; и-
мао добре певаче, цртаче, декламаторе, рачуније, питаличаре. О-
ви последни, ако су паметно и досетљиво измишљали питалице, били
су бирачи, као побогу у француским школама, у "академију", али
то тек од петог разреда. Деца бирају, учитељ само потврди "ака-
демца".

Један од најбољих ученика, најбољи питаличар и академац, био је, у шестом разреду, Мија Фрушић. Дечко је због незгодних породичних прилика закаснио мало са школом, и имао пуних тринест година, ушао био већ прилично и у четрнаесту. Учитељ га је, навршно опет добровољно, спремао за приватне испите из првог и другог разреда реалке. Мија је био син Марије, удовице у тај мах, и покојног, вазда напитог а као хлеб доброг кантарије на житној пижаци, уједно и тутора при једној од "српских" цркава, Арсе Фрушића. Умро је Арса далеко пре времена, али неочекивано блажено, на некој манастирској слави, на бденију, у свечаном појању и великом метанисашу. Бацио се био и он на под цркве, и није више устао. "Умро у цркви, ко стари патријарси" - говорили су људи. "Опростио му Бог пиће за лоброту његову". После Арсине смрти, Марија, са троје деце, поче говорити - то је онда било ново - да је пролетерка, која нема ништа до своју радну снагу, и уписа се, прва од жена, у неку заједницу радника. Жива, лепушкаста, вредна, налазила је и после и пријатеља. Али је много напуштала кућу и децу. Увек је тешко било, и остало, сложити домазлук и посавај куће, а у оно време поготово. Преко дана рад, увече, почешће, неки дговори или разговори, и, неравно, по мушким избору, увек у пивари, или у "бирџузу" чак тамо на вашаришту. То је за оно време било и доста ново, и смело, и опасно, и смешно. - "Марија почела код нас еманципацију жена". - "Марија шпацира, а деца како знају." "Муж јој био чиновник, писао квите, а она, свакојако-вићка, ко зна куда тумара и шта ради." Толико иза леђа, а у лице је било и горе. Паланка је, што би се данашњим речником рекло, вечити агресор. Деца Маријина, остављена по читаве дане сама себи, ударише такође у неко пролетерство, но без икакве организације, а често и сасвим без потребе. Две ћерке, једна млађа, једна старија од Мије, почеле "слушати", и увек, место да узму колач и-

ли јабуку, тражиле новац. Мија, како је био бистар и поучљив, што све није радио. Ишао редовно у школу; тишлерисао; прао чаше у некој каваници; чупао траву у порти и хранио попину живину; ишао у рибу са аласима. Учитељ дуже времена није за то знао; а кад је сазнао, звао је Мију својој кући, и с њиме разговарао и овако и онако, и напослетку оставио да буде: или или. Мија је послушао, изабрао да се окане свега сем школе. Мајка његова се потпуно слагала с учитељем. Али Мија се навикао на друштво старијих, и тражио је такво друштво и даље, но сада не уз рад, него само уз причу, уз доколицу. Добра је страна била у томе што је Мија увек учио од старијих, било на раду, било у разговорима, које је он сам бирао: или да су корисни, или да су корисно занимљиви. Учитељ се из дана у дан изненадивао како дечко своје лекције разрађује, и шта све од свога уноси у њих. Кад је лекција била о рибама, Мија је о рибама, о животу риба, о опасностима у којима рибе живе, о лову риба, умео казати што учитељ није знао. Рђава страна Мијине навике да старије друштво претпоставља својим пруговима, била је у томе што ти, старији љуци, и прости и не прости, уживају да дечка или младића "кваре", како се то каже, а требало би да се још онтријом речју каже. Кад дечко поцрвени и збуни се, ори се смеј маторих. Искушења се степенују, док дечко више не црвени, после чега матори опет уларају у смеј, само увек другим и другим смејом. Но, у школи, Мија све бољи и бољи. Спрема учитељу што треба у млађим разредима, и учитељ га, у шали, зове својим асистентом. Нова част већ ранијем академцу.

Некако је одједарец избила код Мије потреба да се потештује, да се кицоши, сасвим туђа потреба свој осталој деци која су још живела за игру и јурију. Исплакао је Мија код матере сасвим чугачке панталоне, не само преко колена спуштене. То је, у основној школи, било смешно. Учитељ је протестовао; први пут без успеха. Капутић Мијин раскопчан,

умитургича

мушки кошуља, понекад и

врста кравата. И што је најважније: тврде, добро уштиране маншете. Марија га је и ћушала због тога, али му је и чинила по вољи. Те маншете, то је било најсмешније на њему од свега, али он их је тако озбиљно носио да је најзад смј сасвим изостао. Опазило се, даље, да Мија, ако не баш негује, али чува руке: прсти му нису, како је раније било, умръани мастилицама разних или свих боја. Коса, већ и одранија, пажљиво очешњана; шепир мало навучен на очи, крупне, светле, понекад мало сузне очи. Једнога дана, поправљајући на глобусу излизана слова, он се потужи учитељу да му једно уво једнако чује шум, и да га помало боли глава, "час ту, час ту". Учитељ одмах сутрадан с њим код доктора-Милутина. - Као да ти кажем - саопштавао је доктор учитељу као су остали сави - дечко је засада здрав, углавном, али можда не виша што је отац његов заборавио у њему флашу ракије. Много ваздуха, телесно вежбање, и, касније, врло умерена храна, и, дакако, више но умерено, или никако пиће алкохола. На то последње треба нарочито пазити, јер, како сам чуо од жене - Марија ради кол нас понекад - она, Марија, има о пићу, како за себе тако и за своју децу, свим супротно мишљење од ~~кога~~ мога... Дечко је добар, врло добар, надам се да ће слушати мене и тебе боље но мајку, и да ћемо га добро упутити. Паметан је некако и сувише, право да ти кажем; некако матор... Ти можда и не знаш: он је долазио код мене због чудног неког повраћања; а једаред сам га нашао безмalo у несвесности. Не пиће, него живчани поремећај. Сувише рано; морамо га чувати. Иначе, знаш, могao би да се понови онај почешни случај у лекарској пракси: да отац умре у цркви, а син тамо где је отац требао да умре.

Мија је одувек радо шеткао по разредима, а сада нарочито по четвртом. Имао је додуше сваки час посла: да спреми слике, моделе, глобус, неке справице за просте опите из физике. Не може

се казати да је са трима другарицама разговарао више но са осталим ћацима, али се може казати да се академцу и асистенту попела слава у главу и да је највише волео да на ту своју славу потсећаје левојчице. Стане пред прву женску скамију - три врло кратковиле левојчице - али, право рећи, говори другој скамији. Или стане настед пролазе између скамија, намести маншете, и чека па се скупи круштво око њега. А кад се скупи, поставља питања из лекције, гледа задатке, казује имена животиња на сликама, она понеку тајну господинову у вези са излетом у околину, или и подаље, бродом по Дунаву. Сока је понекад постајала тако жива у разговору с Мијом да су је другарице трзале за кецељу; а Мија би опет постајао најпажњавији кад Јана, стидљиво, пружи свој вечно слаб цртеж. Знало се да Мија брине сталну бригу о њеним цртежима. Некада поправи, некада нешто доцрта, некад узме Јанину руку и воли је. Смеј се орио кад је једном, иртајући на тај начин разбацину сламу, Мија повитљавао и хватао Јанину руку као мачак миша, а слама се међутим дивно нацртала. У том би зазвонило звонце. Деца журе на своја места, у ставу су чекања да учитељ уђе; а Мија још не полази у свој разред. Учитељ ушао, мало упитно погледао госта у невреме, али гост стоји. И било је некако и смешно и мало непријатно кад учитељ дохвати Мију благо за рамена и преведе га преко прага. Зашто је Мија остао у туђем разреду после звона, нико није знао, па вероватно ни он сам. Кад већко почине, или мисли да почине прелазити у одраслост, он се ужасно збуњује у манирима. Учитељ је то, наравно, знао, и он је свога јунацића добро разумео, и љубазно га испратио рекавши му:

"До виђања, Бато."

Као у свима четвртим, у петим и шестим разредима, и овде је било вребања, слутњи, записа на скамијама, цедуљица у цеповима капута, добаџивања неких речи из гужве кад се не може ухватити

70

ко је лобаџивач. Било је у ходнику кокетерије, било дечачких галантегија, било малих трка двојице око једне девојчице, било витешких заплете између пријатеља: ко је јачи, ко је храбрији, ко није никада изневерио друга, и ко јесте. Јани су мушкарчићи често нулили алву; Кода је већ двапута избрисала на њиховој скамјији запис: "Сока воли Мију, а Мија воли Јану". Сока је опет нашла цедуљу у цепу свога капутића: "Кода се никада неће уплати, али ће се њен нос оженити". Ни Кода ни Сока нису ништа одале. И ту их је њихов учитељ учио како се треба држати према ништацима који поручују поруке а не смеју да их потпишу; нити да саслушају, нити да "приме" одговор. Рано почине и та гадост у човеку. Учитељ је за време одмора ушао у пети разред, и на очиглед неколико дечака мирно избрисао са табле њему лично упућену врло безобразну поруку, заправо питање. Много је знао и умео тај мирни, одлични учитељ. Срета он по палавци не једнога од својих некадашњих ћака, који би пропао у земљу од стила да му се спомене шта је некада шарас по клупама. А срета не једнога који и даље шара авонимна писма, и не црвени. Шара сам себи по глави гад, и не црвени. Иако ћак Лесковчев, потезао је он за туђе звono тамо нарочито где "слушнија" име да лети са спрате доле. А касније, бездушно избио дечка који је на његовим вратима звонио узалуд. А касније, ко зна, можда ће погинути на улици као демонстрант за бољи живот слушнија. Учитељ Лесковац је све то знао, и брисао с табле ћутећи; и пети начинјено пресретао и оне што црвене, и оне што не црвене. "Од блате је човек начињен, мој докторе! — Имам децу, имам ^у децу. Знамо." — "Не ружите децу клупе, то је крађа. Испишите што ходите на табли. Ко први види нека избрише и ћuti."

Једнога је дана дошао Мија у школу, па и у четврти разред, без маншета; чист и уљудан некако као питомац из сиротињског дечјег завода. Лепо је изгледао: уредан, паметан, миран. Деца се ономах скучила око њега. Извадио је из цепа кесицу бонбона и дао

им да се редом служе док све не поједу. - А ти? - Је нећу. - Откуда ти то? - Мајка ми је дала кад се пре десет дана преудала. Чувao сам част за вас. — Са потпуним тактом леца се без ијелног питања разиђоше. Мија, са трима другарицама, са експертима, поседаше по сандуку на којем је стојао учитељев сто. - Удала се за надзорника страже и апсана, у полицији. Преселили смо се сад у пржавну кућу, и много је ту лепше него тамо где смо посала становали... А он је много строг: одузeo ми је слике, и књиге, и друге ствари... Узео је и моју кутију са фарбицама и разнобојним оловкама, што ми је лане, за Нову годину, дао Господин. Каке то су господска посла; не тегли се преко губера. Јеси разумeo? — "Разумeo сам" — рек' о сам му. После ме је оставио, мало после ми дао леп ножић; а мајка ми је вратила кутију са фарбицама. Мија устаје, па опет седе. - А синоћ каже: "Кад свршиш шести разред, опмах у неку радњу. Лепо пишеш, учтив си, вредан, па ће да те види бог. За годину дана ћеш и плату имати"... А момци у касарни кажу га је штета за мене да напустим школу. Он не зна да ме Господин спрема за реалку, а мајка моја зна, и ћути. Како ће све то испasti? Надам се да ме Господин неће заборавити... А они момци у касарни, не умем ни да кажем како су добри, шале се са мном, понекад се и играју, као да су деца, а понекад разговарају преда мном као да сам ја већ човек. Показују ми оружје, причају о снитницама и о лоповима и о шверцерима и шпијонима... туже се да је полициска служба тешка, да је њима често глава у торби. И зато, кажу, морају помало и пити... Каплар Радован прича ми, каже, "Претвор очува двојица су нам старешина погинули." Једнога је заклао пијан апсанник, нису га добро претресли, имао је нож. "А ни до нашњега дана нико не зна ко је из пушке убио оног другог, док је обилазио патроле. Дум-дум, и готово, оде млад човек под земљу"...

Девојчица гутају речи. Чују нешто сасвим ново. Мија расте

у њиховим очима; некако им је сасвим, сасвим другачији. У исти мах запиташе и Кода и Сока: - А да ли ти видиш и оне што су затворени? - а да ли има и женских у затвору? - Јана трепти: - Немој о томе да причаш, Мијо... Ја се бојим. - Као се бојиш, немој слушати! - пресеца Сока. Мија, пун искуства, већ даље прича: - Прозори на апсанема су код нас сасвим ниски, и гледају право у јавлију, где сви пролазе. То је, треба да знate, само полициски апс; а тамо даље, у Суду, тамо је друго, тамо су тамнице. Код нас, кроз гвоздене шипке на прозоријима, све могу да видим... Неки апсеници цео дан нису у апсу, раде по згради, и већ су и моју мајку слушали, и тако је као да и нису ништа криви. Можда и нису. Они и певају. Ја сад већ знам: који певају, ти нису много криви, и сутрадан су већ и пуштени. - Зашто су их онда затварали? - пита Сока. - Зато што су скитнице, немају куће, иду у крчму, опију се, туку се. Па их после апсе, па пртерају, па опет у апс, па селе некуда даље, немају своје друштво. - И ја бих волела да сам скитница - барјачи Сока обема рукама. - Ти си госпођица, Соко - тумачи Мија - али да знаш да међу скитницама има и женских, жена и девојака, каже Радован. Мушки су затворени још и зато што краду и шверцују, а жене увек само зато што скитају... Ух, како су поцепане те жене, и пръаве, и ружно говоре! И мени је једна довикнула нешто ружно, али је дошла стража и грилила је. ~~Ж~~^Она се смеје, и... остави!.. Чуо сам ог стражара да и туку оне апсенике који су опасни, или прете. Пре неколико дана неко је јаукao, и ја нисам после могао да спавам дugo, све се то чуло код нас... ми смо сасвим близу апсана... Пре смо становали врата по вратама са бабе-Јоком и њеним малим унуцима, а сад прозор по прозора са апсеницима. - Мија се маторо засмеја. - Како се то одједног промени, као да нас је кошава пребацила где никада ни смо били... - А па ли носиш апсеницима понекад да нешто поједу? -

пита Јана. - Носим, дабогме да носим, и хлеба, и сира, и шта имам, само морам да се чувам да ме нико не види. Не сме се са апсеницима разговарати. Али ја разговарам. Пре неки дан су ухватали на вештишту лудака. Њен дан је тражио перја да метне у гуванкесу. После су га одвели у лудницу. А има сад један што је убио жену, ленци му на рукама, и сам је затворен, и сутра ће га превести у Сул. - Тамо је тамница, је ли? Како је у тамници, Мијо? - пити Јана, и сва дрхће. - Не знам. Писао сам и је Радована. А он каже: "Не питај, и прекрсти се." - Јана се хрсти; сви се смеју, али нежно. - Отсели се, Мијо, што пре, молим те; и немој да слушаш шта у касарни говоре; и немој да идеш код тих у касарни, немој, молим те! - Нико се више Јани не смеје. Деца осетила, на свој начин, непогрешан, како је велики простор где живот не вала. Ухватила се, као обично, испод руке, и стегнуле се у клупче девојчице. Деца. Како се самртво уплаши од приче, опсете, од миша, а шта све морају да трпе и да претрпе.

Свануо једнога јутра један ретко непријатан, никада до тле запамћен дан, за учитеља Лесковца. Мији је на одмору позлило, повраћао је, и осетила се ракија. Тог истог јутра Кода није дошла у школу; поручили су њени по деци из суседства да су Коду заболеле очи. Сетио се тада учитељ, а и деца, како Кода већ по одавно чудно криви хартију при писању, и брка штампане редове. Соко се омак сетила, тачно, и примера: у Чика Јовиној песмици гвапута је за пруги стих везала четврти, и испао је несмисао. Соко је тачно поновила тај несмисао, и слатко се наслејала. - Не смеј се, Соко, сада кад знат оно што онда ниси знала — каже учитељ. Соко почне да плаче. Учитељ се тада сети да је она тога дана већ дошла у школу уплакана. - Таман си се ти мало развеселила, а ја те уврелио... Хајде, ништа није било... Али ти си већ јутрос била тужна; хоћеш ли да кажеш, зашто? - Соко ћути. Тути —

учитељ је добро разликовао Сокина ћутања - тврдоглаво ћути. Учитељ је само помилова по глави, престаде даље да о плачану говори. Сока се на то још једаред загрциу, али, као да се опјелном нечега непријатног сетила, намрти се и уздахну дубоко.

А било је у ствари то да је синоћ направила макехи већ другу сцену ~~и~~ тога дана, а отац, ћут, дохватио ју је, и, што никада, али никада, ћушнуо је. Девојчица на то хистериично ври-
сну, и баца оцу у очи љуто и прско, питање: - Ко те је научио да тучеш лете, рођено лете, а никада ниси ни кер је ударио! - и изле-
ти из собе. Увек би на врхунцу сцене бежала: завршетак сцене је увек био њен пораз, и то је знала. Госпа-Јелка, присећна као обично, просто није примила ни ту сцену. Изашла је за Соком, и после десетак минута је наговорила, или намолила, да одмах иде и оцу се извини. - Што пре, Соко. Ти си паметно лете и знаш да си оца увредила, и да он то није заслужио. Имаш оца какав се ретко име... чувај га, Соко, и воли га. - Помирили су се брзо, и некако сви троје, што је опет љутило Соку. Али добро је спавала после буре, и тек сутрадан се опет сетила шамара, и осећала да је цео догађај пеће. Но и то је нестало кад је чула да отац тога јутра опет има температуру. Путем у школу гуштила се од плача, и тако стигла и у разред. Истога јутра, Јана није донела ни пропис ни цртанку, и није знала лекцију, и ово последње је било та-
кво чудо да учитељ умало сам није пропао у земљу од стила.

~~то "после" је јејин философски аналитичка појава времена -~~
После, после, како то већ бива, све се смирило; а што се није смирило, то се затрпало свакидашњим и уобичајеним. Такав је увек ритам невоље, зла, болести. Кад започну, ударе по правилу врло енергично, да би било потпуно јасно да су ту, и па је можда најгоре почело. Затим, следује обично најбољи облик најго-
рга, како би се човек спремио за мање добре облике, разноразне, који се после мењају. Па онда, тако, са променама бољега и горе-

га, настаје навика, невоља постаје обичност и програм, док болест, или зло, не изненаде крајем као што су и почетком. Мија, према томе, и даље залази у касарну, али не повраћа ранију и не пртича девојчицама о апсу и ^oапсеницима. Јанин отац је поклоник ћерчици једну од најлепших својих књига, са много слика уз путопис некога путника по Африци, и врло стрпљиво јој је објашњавао мапе и регистар слика. Господин-Васа је за осам дана добио килограм тежине; и благодарно је гледао у госпа-Јелку која се бринула о његовој исхрани; а Сонка је блажено гледала у оца и — Знаш, Коло, после оног чуда молила сам Бога да мој тата сад сваких осам дана добије по килограм. — Само су црне наочари на лицу мале Коле потсећале на оно јутро, али то је засађа био најбољи облик најгорега. Сирота Кола: крупан нос, и два велика црна колута над детињим обрачничима — било је и смешно и туга то погледати. Ђаци, немилосрдно запиткују, а Кола, помирена и сада као увек, признаје мирно шта ју је сналло. — Не видим добро. Смете ми светлост, и видим плаво кад жмурим. И боли ме понекед глава, ~~која~~ ту, у потиљку. Ако плачем, мама се љути... Ето.

Већ се ово-ONO и поборавило у школи, и када је највише сметало необично врело лето и деци и одраслима. Једнога четвртке поподне, већ пред школски распуст, притиснула је ^{била} страховита врућина. Људи су пролазили, ако су морали, са неквашеним марамама на глави. Ђаци трију виших разреда основне школе, који иду у школу и свако поподне, безмало су сви изостали. Дунав као да кува, вода му жута. Сав свет је на Дунаву и у води. У четврти разред, од девојчица, дошли су само три другарице и Господинова сестричина. Ваздух је гушо већ од ране зоре; сунце пришло; од јаке сунчане светлости Колу су јаче болеле очи и дете је једнако жмурило. После првога часа учитељ је вратио кућама сву децу. А Коли је позајмио свој велики кишобран да боље заштити очи. Нарав-

но да су се све три другарице стрпале под шатру. Када у средини, а воле је, нежно, као неку слепу старицу, Јана и Соку. Учитељ гледа за њима, и смешно ју: испод огромног кишобрана виге се само три паре танких, малих ножица. Па му одједаред дошло нешто тешко: учини му се, напротив, да та деца још никада нису била смешина. Ето: по врућини, саме, мале, држе се под руку, штите се, воде се, а над сваком од њих стоји нека сасвим прукија судбина... стоји им, као свима људима, можда и пуг растанак, и, можда, јел нога гана, сусрет ^{неки} и неверица да је било што је било, у летињству. "Баш ми је мило што их гледам под тим амрелом, стиснуте као три чибличице... Еј, децо, децо... Одоше за угас, на Дунав... Тамо је данес вальда цела моја школа..."

Паланка је доиста потпуно опустела. Што је гоп могло, отишло је у воду. Наравно, многи леже код куће, главобољни; не-пливачи се преврћу у врбаку, на хладном мују; мало даље, читаво туче сибара спава и сви се у сну бришу од зноја. У порти, у парку, само муве зује. Око пет часова, једва, потераше облаци, падоше ниско по варошици, на сваку кућу најахао по један. Издалека громљавина. Па муње, као укрштене дугачке сабље. Па онај олујни ветар који је тако нагао да се никада не зна откуда је пошао: у гну улице, Господске улице, залимила се прашина као ол велике не-ке чигре. Дунав нестао. И онде, ветрина хиљадострука. Полетеше испред редње ^у метле, блехане тепсије, намоти ужета, котарице. Искочише шегрти у лов за робом, и онога часа сви и нестадоше у страшноме пљуску. Толика се вода лила, да је жуборило по авлијама, а по крововима стојала врста ратне лупњаве. Па одјеном, као у оркестру на спуштену палицу, тонови ослабеше, инструменти се разделише, и само се чуло како дебело гргоће вода из препуних олука, и тамо, са пијаце, цуркав шум од правилног уливава течности кроз решетке у канале, па у Дунав. Разгалило се одједаред. Ах, ах! у-

живље! Само се по малим местима може видети како се свет после непогоде радује, скоро кликће што ето још није крај животу и весељу. Настанде брзо нове врста шумова: трк босих ногу; тандркање дрвених судова и лопата да се начини одушка у тесту од блата и ћубрета и покилан~~ак~~ зеленила, те да се покрене и пожури лебела мутна вода по којој се још надимају закаснели крупни међури. Започињу ~~ковитати~~, питаша: сви живи и здрави! Неко чак и псује, али се осећа да није озбиљно. Граја расте. Човек, пошто је од страха ћутао, воли да виче и говори више него што треба. Деца учас начинила од новина чамце, и циче од радости кад се неки чамац сувише промочи, отежа~~а~~, полегне, и бујица, иако већ маракала, са радошћу понесе бродолом.

Разговоре и грају пресече одједном вест: три девојчице се нису вратиле с купање пре олујине, а и сада их њигле нема. Деца из њихова разреда знају само толико да су последње стигле на купање, под велиним амфелом све три, и да сада виге нема никога ни у купатилу ни не обали. Кроз главну вест, некако као звиждаци кроз ветар, укрштале су се разне друге врсти, и мишљења, које су сада долазила од одраслих. То што су одрасли говорили, било је пуно бесмисла: према тим вестима или мишљењима деца су се бар на четири разна места удавила, или се уопште нису удавила, или уопште нису ни долазила на купање. Најеларед неко викну: Децу но-се! Па неко други: Деца иду! Али девојчице се нису јављале ни мртве ни живе. Растрчала се полиција; крај обале се преше чамци и товаре у њих чак је и рибарске "волене лампе"; капије на трима погођеним кућама неко време су се једнако отварале и затварале. Момци из две радије појахаше коње и појопе уз обалу. Господар-Гавра је до пред саму ноћ трчао од своје куће до реке и до куће других двеју породица.

Ноћ паде. Нико ништа не зна. Дунав шуми, наилазе увек но-

78

ве и нове воде, и не њима, наравно, ни знака ни трага. Разговори по паланци бескрајни: о деци, о породицама, о купатилу, о Богу. Чим се утврди несрећа "за коју нико није крив", потрза се Бог. До поноћи је било пред кућама света, и посета по клупама. Па огједарел оно што се зове - чистац. Шкљоцају капијици, кораци бивају. Занимљиво би било знати из које цивилизације или религије је остало "глухо доба" баш у поноћи. У поноћи се по паланкама и иначе осети "глухо доба", а после неке несреће, или злочина, још много јаче и јасније. Домаћин се и по трећи пут враћа да види је ли капију закључао, јер се "жене боје". "Угаси ту свећу, чкили као на гробљу." На магистрату туче дванаест; те ноћи цела паланка броји ударце; и не само у једној породици људи налазе да је "дванаест" ужасно лугачак одбој, и мисле да би то требало некако реформисати. Најзад мир, паланачки мир, аустријско паланачки мир, где давно и давно није било ни побуне ни рата; и још и онај карактеристични паланачки мир који настаје кад се паланка истински престраши од нечега крупног и ретког, али још увек не толико потресног да се у лепој тишини не би могло заспати, и сујра одво устати, и регуларно паланачки функционисати.

Чим је сутрашњи, миран, оправан, сунчан дан свануо, петаљи око несреће, боље рене нагађања и комбинације кренуше у свим дименсијама, утолико више што су три погођене куће остајале у необичној резерви. Обе радње затворене; кол Мимића капци на прозорима, а Мимић није дошао у канцеларију. Служавке се не појављују. Чак је и полиција необично закопчана. "Замршена су то послла, кажем ја вама" - вели неко. "А ја сам вама то казао пре него ви мени, молим лепо да се то зна." - Пауза. Ова двојица се гледају право у очи, са изазивањем: који ће од њих смети превалити преко језика више и јаче. Уздржали су се. Доктор-Милутин пролази, оборених очију. Неко га пресрете, дискретно, радознalo,

ћутећи. - Могу вам рећи да има и четврта погођена кућа: учитељ оне несрећне деце. Не могу да га смирим. Ван себе је. "Нека сврше школску годину како знају, ја не могу стати пред ону празну клупу." Углавном се у целој варошици осећало уздржавање. "Сувите је много и страшно" - рекао би неко поштено и искрено, и јурнуо улицом даље, као да бежи од тога што је тако много и ужасно. Један од оне двојице пресечених дујеланата опуштио код куће: "Неравно, господин-Васа је Кредитни завод; газда-Гавра позајмује и, мора се признати, искретан је човек; а Мимић, Мимић није некаква важна личност, али њега, божје-прости, некако брани оно дивно његово дете - брњивко опједарен умуче, као да је сам себе пецнуо у врло малу своју важност, па можда и у срце.

Тако три дана. Нити се што види нити се што чује. Новине се ујутро разграбе: ништа. "Неће их никада ни наћи" - "Мора их води избечити". - "Шта име да избаци - пену - мала деца." Па се опет прекине празан разговор. Паланка тешко полноси погађај који нема реп, свеједно да ли је несрећа или срећа у питању. Још један дан, четврти; тада се нека госпа јавила са одређенијом бригом: - Ама шта ти људи, тако зетворени, једу! - Друга госпа развуче усне, са правим сажаљењем, али за прву госпу: - Ала питаш она двојице газда, да си жива и здрава, и чакови и сандуци пуни и препуни. Имају чак и сваки свој бунар у авалији... Мимић, то је друга ствар; и право је чудо да се Анча не вики-на пијаци. - Као да је то чула госпојица Тринчић, компанија Мимићева: попела се на прво, и не узалул: једна црно повезана глава, Анча, искрсну између двојих влата, и са кокошком у руци и слепим фењерчићем, замаче у поврум. Мало после зачу се браз угашен ропац заклане живине. - "Немају меса, неравно, ко би га и имао на ову врућину... Да није отишла банкок-конопка? Анча ми једарел рече: Немам једно пиле у розетви, а оне Банкоке не да прстом дарнути, а камо ли заклати...

"Сачувај и саклони" - пецину нешто у срце и госпођицу Тринчић - "Што кажу: сувише је страшно... Олједаред, као гром, и још горе: нити си што видeo ни чуо, а деце нема" - носи госпођица Тринчић извиђачке мердевине и медитира.

То, смрт без узбуђујућих сцена, без сведока, без једнога крика, без суза - то је варошицу и стратило и збуњивало. Загледају се људи у своју децу и премири. С друге стране, ~~пападају~~ се, не знају - као људи, забога - како да се држе према суграђанима који су се, ето, затворили и ћуте. А не би знали како да се држе ни кад би несрећни људи одједаред стали пред њих. - "Шта знат, пок деце нема!" "А шта ако су живи?" Прекину се најзад то стање после пуних осам дана: он нежне деце остали скоро сами костири, једно клупче, као да су ловојчице биле везане или се грчевито загрлиле. Породице се споразумеле да децу не растављају, па их сахране у троделном сандучићу у заједнички гроб. И узалудно би било, можда и немогућно, растављати и састављати оне костириће за посебне сандуке и посебне породичне гробнице. "Ни умирала, ни умрла, просто нестале - шаптао је неко за погребом, који је, погреб, према свему чудноме, морао бити што је био, необично једноставан и тих. Школска деца су ишли мирно, запрепашћена што цела једна скамија може одједаред да умре. Госпа-Била, мала и ситна, једва се распознавала међу својим синчићима. Госпа-Јелка, увек тактична и одмерена, остала је код куће, болесна. Ни Агница није ишла за погребом: скоро испрошена, "не већа се да иде на гробље". Господар-Гавра носи пакет свећа и велику боцу зејтина. - "Фали му само зелена кеџења" - шапте неко. Господин-Васа и Мимић, иначе баш не најбољи пријатељи, иду један поред другога, али сваки загледан у своју тачку. Над гробом је неколико речи свега рекао учитељ Лесковац. Већ су сви мислили "да је готово" кад учитељ некако дубоко из срца завали: - Људи, браћо, да ли ни-

СМО СВИ КОЈИ СМО ОВДЕ МОГЛИ ШТО УЧИНИТИ ДА НАМ ПОЖИВЕ ТА Добра леца, или је морали тако бити!... Пре осам дана, жива бића, панас прегршт ситних коштица - неће им бити тешка земља, а ни сне неће земљи бити тешке... Чувајмо децу! Опростите ми што тако говорим; ја сам учитељ и пруг мале леце, ја знам како су заплетеши и осетљиви животићи мале леце - ... Свршен или несвршен учитељев го-
~~вор, три свештеника, сви заједно, брзо, сручише гомиле т~~

~~поглавља.~~ Неки људи набраше обрве, да ли због учитељевих речи, или због по-
повске ефанизме. Жене су плакале. Почеке да јецају нека леца, а Мије се гушио од плача. Господин Васа кашње. Он и Мимић ухватили су се сада испод руке. Спуштање троструког ковчежића у земљу било је језиво. Обојица очева гласно јецају; газда-Гавра, блед као кр-
па, заборавио је да свеће раздели сакупљенима за време опела још у цркви. Три руке свештеника са три грудвице земље. Па онда све-
штеници буквально на врат на нос скидају одјеће и бацају их по цр-
квењаку. Журе, њих, само њих, чека фијакер. Ђаци из петога разре-
да, у стихарима и са чирацима у рукама, стоје поред раке; а кад су се сви разишли, примакоше се на сам руб раке, и гледају онтре-
у раку. Мушки леца, воле и да знају, и да памте, и да осете. Са-
свим последњи, још стоји пред гробљанском капијом учитељ. Закорак-
не па стане. Све већи размак између њега и гробље, и леце. Послед-
њи пут, сасвим последњи пут их је видео под својим кишобраном, а сад, сад су све везе прекинуте, а он је ту лецу учио и научио да читају и да пишу и да раде. Заплаче се горко. И чисто се прену-
цело гробље. Само за тренутак. У паланци нема гробљанске меланх-
олије, сем понекад, прец вече, кад у току дана није било погреба.
Погреби у паланци: ~~ко је~~ богаташки театар, или сиротињска по-
сада. Гробар с лопатом и момак из Погребног пале цигарете. - "Са-
клони и сачувај свакога" - покушава да остане у стилу момак. "Са-
мо, чини ми се, за онакве газде, сахрана је била и сувише клот."

Данима после погреба паланка се још није смирила. Шта хо-

ће? Хоће да вили ране, иначе јој је тешко веровати да их има. Миша Богдановић се и брани и прекорева. - Ама имате ли ви душе, знаете ли ви шта смо доживели! Није то смрт у три куће, то су три смрти у свакој од трију кућа. Не знам ништа! Васа је болестан, и не примају. Мимић иле на посао, али ћути као камен. Кол Гавре, знате, запалило се буре петролеја, и човек има и жалост и штету... - Паланка је имала нешто увиђавности и стрпљење да још почека оне који ће на крају ипак проговорити и показати ране. Али Мимић! тај никада никоме ране показати неће! томе се мора судити! "А првени филозоф, зна се, чита. По њему, можемо сви поумирати, и могу сви мртви поустајати из гробова, он чита!" - Али кад се сазнапо да је Мимић поклонио у Дом за сироту децу све Јанино, од писаљке до постеље и постельине, мала пушка поче да нишани на другу страну. - "А хоће ли сад господин-Васа поклонити Сокин мираз?" — Жене се погледаше, као оно мушкарци кад на седници ³⁶ питају: Има ли ко да гласа против? - и она отклимаше главама сложније но што се никада једногласно гласало... Да, пуста је позадина богаташа и капитала. - "А кад си већ потегнула реч: Шта је сада са тестаментом прве жене господин-Васине, Сокине матере? Она је одредила нарочито располагање са њеном кућом и виноградом за случај женићбе господин-Васине, или смрти једне или обе њене кћери... Да ли неко води бригу о томе?" Жене опет једногласно отклимаше главама.

По паланкама, сам у поноћ, има још једно глухо доба, а то је у полне. Има поноћна тишина, има иста подневна тишина. Пусто је у поноћ, пусто је у подне. Има паузу живота у поноћ, и иста таква пауза у подне. По паланкама, замор и премъивост јављају се двапута у 24 часа. Зато је веља у варошици тако мало концентрације, јер концентрација тржи неуморан напор, и скоро надчовечно истрајавање. Без концентрације у себи, паланка живи овдјенас до

сутра, од самих "нових" догађаја, од чињеница једне једноге стварности. Новине паланачке, то је настампана општепознатост. Паланчанима је потребан туђ живот да се освеже, да се прогуже, безмalo рећи: да се пробуде. Отуда појава, и невероватна и страшна: да људи време своје, манте своје, дају туђим животима. И шта је ту на крају крајева, главни узрок, и шта је све последица тога узрока, ако неко зна тај узрок?.. На тај и сличан начин често су разговарали доктор-Милутин и учитељ Јесковац. Доктор је имао велико искуство, стечено и на деци, али нарочито на одраслима. - Ја лечим децу, а упознајем родитеље. Излечим дете, а вилим да родитељима у понечему нема спаса. - А учитељ је имао огромно искуство радићи и живећи једнако са децом, с правом, малом, петињском децом. - Деца, мој докторе, то су људи; и то бољи део човечанства. И деца, као и одрасли, говоре и раде глупости и пакости, али само деца могу додиривати врхове племенитости, и бити у тим тренуцима чисти као анђели. У старијим разредима те моје мале народне школе, ја сам ти доживео музевита измирења правих непријатеља - непријатеља због родитељских непријатељстава, не заборави! - доживео сам коначна и свечана оправдана увреде, кад су плачали исте сузе увређени и увредилац - доживео сам резигнације до краја, до краја, тоталне и озбиљне резигнације можда за цео живот. А о потреби пријатеља да и не говорим: не може један без другог да живи! А о оданости пријатеља такође и да не говорим. Твој Бонко, сећаш се, хтео је да физички насрне на мене што ни сам поста брзо, одмах, увицео чист поступак његова друга и пријатеља. - А шта буде после од такве деце? - пита доктор. - Еуду одрасли, онакви какве их ти боље познајеш него ја. Ти улазиш у куће кад његово величанство бол завлада, и видиш "хероје" изближе него ја. - Па шта је то онда? свет натрашке? деца **важају**, људи не важају? - Војим се - вели учитељ - да такво нешто и јесте, нарочито по паланкама, где нема самоће, нема стојања пред огледалом

због савести, нема концентрације, нема свог живота, своје одговорности. Рекох ли ти то већ толико пута... и то се онда наследује кроз крв и кроз обичаје. - Ти видиш дечји свет, и зато видиш уско. - Учитељ отреса главом енергично, и олјеларел, по свом обичају, засмеја се: - Знаш, мислим да би школе онда ваљале, кад би у једнима опрасли учили децу, а у другима деца учила опрасле. - Добро, не даш своје, али... зар није било, и биће, ванредних љупи пореклом из паланака, и који су остали на раду целога живота у паланкама. - Наравно, али то су појединачни случајеви, индивидуални програми живота и рада. Свеци и хероји нису никада из престонице. Те, такве људе, или вокација усами, или невоља усами; концентришу се ваљано, и онда, ако су снажни, свеједно је одакле су пореклом. Овај наш Мимић, мислим, не да се паланци. Ја га много волим, и врло радо с њим разговарам, али он се не да ни мени, и право има! - смеје се учитељ. - Само, кад њега су, изгледа, рђаво организоване лепе снаге: нити може да се откине и бежи, нити може да се помири и срдачно служи љупима у месту где се нашао. Има допуште једну велику извину: нит је доктор, нит је учитељ, него аустријски чиновник. - Да, да, - загледао се доктор у човеково незнაње - да, има Мимић ванредних способности, честит је до сржи, али нема те особине вокацијом сједињене, упућене, одређене. Питање је сала: где је вокација: у природи човека? у неком дару његову? у професији? - У крви и у традицији, докторе! Лоза, па родитељска кућа, докторе! Па још - опрости што улазим у твој речник - и још и она вакцина која се зове култура. - Па Мимић је културан, културнији од мене и од тебе. - Од мене сигурно, од тебе, не знам, али у његовој култури недостаје свет, свет ван Аустрије!. Не рекох ли ти малочас да Мимић не уме да бежи и побегне! - Свет, да, свима би нам требао, свима нама Србима који смо се овде доле стиснули као на дну цедиљке, у овој великој пржави, културној пржави.

ви тамо негде горе... Али, видиш, Мимића бије још и несрећа. Срећа и несрећа, то су фактори живота и у животу владала, и у животу просјака. Изгубио је жену у вајгори час; пруштвена и материјална немоћ му убија дух; и сад још и та ужасна катастрофа са јединим дететом... Може ли се, Марко, такав сложен случај, сложен почевши од Аустрије и свршивши са Дунавом који дави, може ли се све то сложено свести на један, на неки један узрок, као што ми, лекари, а, мислим, и ви, васпитачи, погрешно верујемо, и узалуд трачимо? - Мислим да си поставио тачно питање, важно питање, али тешко питање. Често сам мислио, гледајући, онако по поплавчици, у животе других људи, па је, у овом часу, и у Мимићев живот, рекао бих да је Мимићев живот сав од последица. Од разноврзних последица, а нико не може знати узроке свих тих последица... Узрок... а шта је узрок том узроку? па све тако даље, у бескрай... Изгледа да је узрок случајност, а последица стварност, нажалост. - Ја сам мислио да је то само колико нас у медицини тако: поплашили се кови, случајно; два човека са напуклим лубањама, стриктно стварна последица... али биће да је уопште тако... па, па, узрок случајност, последица стварност... Само тако се и могу изврсјено везати једно за друго; иначе, како ти рече, краја, нема!.. Дакле, окани се узрока, него дохвати последицу за врат, и, ако се игла може, промени угао живота... Кажи оном Мимићу да бежи - рецимо у Бразилију, далеко од Аустрије - смеје се доктор-Милутин. - А как си већ тако добар да лекаре и нас васпитаче некако спрежеш, да те питам шта ћу ја са оним мојим, или шта ћемо обожица са оним нашим Мијом? Ја осећам да се у њему, или с њим нешто погађа; да му прети нека, рецимо, случајност, која може постати узрок некој последици. Није дечко више здрав како треба; није више паметан како треба - а узрок нејвидим, а кривице, мислим, нема. - Пошљи га сутра колико мене у ординацију... или - смеја се доктор оним својим благородним смејом који је тако до-

бро чинио његовим пациентима - или му саветуј да заједно с Мимићем беки у Бразилију... А сад, за растанак, после оваквога нашеог разговора, да ти кажем још нешто, велику моју утешу: Човек има срца. И у паланци човек има срца. Ја верујем у једину аристократију, у аристократију човекова срца...

Дошла је јесен, богата, дебела сремска јесења, кад вино-гради, они са стадом лозом и они са америчанком, изгледају као нека бескрајна свадба. Вино се лије, ораси се тресу, сушуци се месе; умазан је од шећера и шире цео Срем. Тако читав месец дана. Пе она "Сви-мртви" и "Сви-свети" - католаци харијају на гробље; српски гробар вири, превирује: "Ивеће, цвеће, а нјита за појести". А сутрадан, по свима кризантемама, права, црна јесења киша, па и по која пахуљица снега. Још један сутрадан, изведрило се, али јако застудело. Сви онаци терају лебес дим; ложе се пећи и кува се бомб ручак. Зима. Деца, натронгана, вијају се с ветром, раскопчавају лебело одело; улећу у кућу и питају: може ли се нека палачинка с ногу појести, и добију или палачинку, или шамар од шале.. "Сад ће подне, ручак је фини; излазите, не сметајте ту". У први прави зимски дан паланка је као нека flamанска слика: топе-зе, весели разговори, топла фуруна, шарена вунена одела, пси у кујни - празан живот, пун оставе. Уред тог првог, финог, потешког јесењег ручка, кроз паланку простио ~~прозивни~~ новост: У алас-нији полиције осванила мртва млада девојка, ухваћена ноћас у скитни и при пијани, ~~и~~ на лешу је преглед лекара јасно утврдио знаке грубог силовања. Како кривци ни у сну нису очекивали смрт девојке, били сасвим далеко од тога да смрт њену хоће, збунили су се, преплашили, запрештили, и одмах све признали. Кривци су: каплар Радован, три полициска стражара, и Мија Фрушић. Варошица изгубила потпуно моћ говора. Као кртице у рупе, све се завукло у куће без једног знака радозналости. Напротив! Први пут у сто година можда, напротив! попели се чудо и покор на врхунац, и погодили њуде не-

где у дну срдаца... Радован, увек честит човек, отац двоје деце, име одликовање за човечност у својој тешкој служби. А Мија, личко, дете... Чули су ту вест родитељи, чула су је и деца. Једни другима не смеју у очи да погледају... Некада касније, паланка ће препричавати: Нико није доручао, оцаци су престали да се пуште - али сада, сада је паланка у своме срцу доживела оно што је најужасније док у човеку има човека: непоправљивост, ненаднакнадивост. А у том очајању још једно очајање: кривци нису злочинци него бесрамници и несрећници. Стил и срам је погодио паланку право у образ и у срце.

Мртва тишина усрд полнева. Људи, браћо! Мртва тишина. Смрт је према томе мала ствар. Стил и срам су опоганили живот. После смрти остаје туга; после срама остаје смрад. Људи се гаде себе, повраћају себе. Ко је крив? Како? Занто? Људи, браћо!.. Све су то помисли и мисли, а паланка је изгубила мој говора. Паланка има срце.

Један снажан песник је писао: "Неко има славу, неко трпи срамоту." Он може, она мора; нема начин је кривице." Докле год у овом свету један има славу да може и сме, а други има срамоту да трпи и мора, потле је свет царство зла. Престрелила се паланка од себе, од царства зла у себи.

Неки стари људи се најзад, као на прстима, извуконе кроз капије, које су нечујно отварали и затварали за собом. Један од њих спази у пустој улици судског писара, и таман да му приђе; он је отресе обема мишницама и скоро трком утече. Други стариц пође у стан учитељев: све закључано, нико неће да чује, не сме да чује куцање. Трећи пође ка порти и парохову стану: гвозденом полу-гом затворен улаз који се иначе никада не затвара друкчије до куком, за коју цела варош зна где је. Тада трећи стариц најзад стапе на след улице, ухвати се за главу и почне викати: Радован је честит човек, а Мија је добро и послушно дете... Шта је ово, људи,

браћо, људи, људи...

Вратише се три стара човека у куће, и улице су опет свим пусте. Да је други случај, полиција би се видела и чула, а сада... Но, све, све се мора поднети. Непоправљиво, ненадокнадиво, мора немоћни човек носити и поднети. Свака зла и погана реч стоји на човековој савести као камен тешка, и мора се носити и подносити... Полако се отварају прозори и врата, људи провирују, прелазе праг - странно је, као да су из ужаса ушли у ужас. Неко невидљив огњедном повику: Воде их све из Полиције у Суд. Али паланка, погођена у савест, нема радозналости. На тај глас, све побеже са прозора и са капија. Нико није гледао ни више како су кривце спроводили. Нико се није ни злурадовао, ни костио, како су кривце спроводили. У паланци, здравој и живој и увек разговорној, и увек на доконом скоку и са фотографским апаратом који слика кроз зидове, слика и окреће филм - паланка се гуши, и повраћа саму себе. Паланка има срце. Само, ето, много треба путовати да би се стигло на дно тога срца.

Радован рашиљен: куд су две звездице, куд је дугачка себља - нико не вири. За њим тројица младих и лепих бивших стражара, у цивилу своје браће или својих отаца - нико не вири. За њима, Мија, под мишку га држи и води судски момак - нико не вири. Дечко је избезумљен, уплакан, штуца грчевито, као да му у грудима пуца. Ноге му се једнако саплију; стопала се изврћу на све стране, обућа прљава, обућа онога који се те ноћи није свлачио. Од корака до корака, дечко, види се, чини напор да иде напред, али ноге његове чине напор да иду некуна натраг, у јучерашњи дан, у детињство, у некада, у никада више, и нико не вири.

Новост паланачка тога пута била је огромно тешка и велика, и непрестано јој се нешто још и додавало, из прошлости и из будућности. Из прошлости: четворо добре деце пропало - зар то може бити? Из будућности: Нема лека, нема лекар - Марија чуши, ли-

це заронила у крило, и шапче, или тек врисне: Нема лека, нема лека! Мијо, сине мој, куда ћеш сад! Мијо, људи, ја сам крива, ја, зат може мајка не знати да јој дете није легло у постельу! - Ралован клечи пред судијом: Нема лека! Судите ми што брже, одмах, и на смрт! ја сам најкривљи, ја сам убив и ону девојку и оног дечка - убијте ме, што пре, не могу да трпим стид и срамоту! - Мија, на сва питања, и она која хоће да оцене погађај, и она која дете штите и спасавају, виче једно те једно: Крив сам, крив сам, судите ми! - Са тим се речима другога и последњега давна испривица и срушио у несвест. Тога се дана цела варошица, као на литију, кренула да моли судије за милост. Претседник суда је примио изасланство, и, сав узбуђен и он, рекао: - Милости ће бити, али лека, људи моји, нема! Дечко је одјутрос у болници. Одласли морају бити осуђени, али са обзиром на... на милост у којој смо сви саглесни као да смо сви и криви - с обзиром на милост, казне ће бити временске, и, надамо се, да ће доћи и до скраћења казни. Све млади људи, радни људи, способни људи...

Од душевних и телесних мука Мија се за неколико дана стопио у дете од седам-осам година. Па је оглувео, па ослепео, и после три недеље дана, иако без свести, у мукама умро. Живот је уосталом изашао био из њега још у Суду. Мртвога Мију гледа доктор-Мелутин, и сва болница: - Онолики дечак, сала као оборен зечић. Савест... кад се пигне - целат.

Пренивела је све то, како и мора бити, паланка. Доказала је, како би рекли философи, да може да буде и супротно од онога што јесте: ћутала је, жмурила је, страдала је, показала право људско срце. И тако заслужила да се опет врати у оно што јесте. - "Кад добро промислиш, шта је било, због оне неваљалице, пропалице, страдали су толики људи, и чак и једно дете..."

Последњи одјеци Кронике, са последњим параграфима, то пошто прођу године, прича гробара онима који се интересују за гробље,

посећују гробара, ходaju с њим по стазама уређеним и запуштеним, пажљиво слушају сваки гробарев подatak, сваку гробареву и гробљанску мудрост забележе... Било је пролеће; гробље уцветано од цвећа баштенског, али нарочито од уцвалах воћака. - Ево вам, под овом великим шкољком, то су гробови оно четворо деце... Да, да, пешко је био сахрањен у болничко гробље, али близу ту, и свет говори и данас: да се његов гроб помицао док није дошао сваким близу гроба оних девојчица, његових другарица... Седите ето ту, на ову клупицу, да, нечија је била, ту ћете лакше писати. Питати да ли ко обилази те гробове? Обилазим их само ја. Право рећи: шкољка рођи сваке године као луга, и, ако нећемо ми, други ће, доћемо сви из куће да шкољку оберемо. Шта ћете. Жив човек је жив човек. - Како? пита прилично оглувео гробар по два-три пута. - А, јесте, то ви добро znate, први је умро Васа... како оно беше, па, Димитријевић. Хе, чекајте, и то је прича за себе. Његова друга жена није га дала спустити у гробницу где је сахрањена прва његова жена, и прво његово дете, син, који је умро као мало дете, него га је положила у нову гробницу, његову и своју - тобоже. Јер ту, видите, он опет није дочекао своју другу жену... А шта ће сад наје да буде. Ево. Лези и умре онај њихов велики пријатељ, онај банкар, Богдановић - ево, тамо, његов булибогсамски споменик, види се и овавде. Он, тај Богдановић, можда и znate, као посрнуо мало у имању, продao кућу, пустио брзу, и онда, одједарел, умро. Димитријевићева удовица је онда намислила да два побратима буду заједно у гробу, али се показало да нова гробница није поста велика да прими и побратима, и после и удовицу Димитријевићку. Онда је Богдановићу, вељда по њеној жеци, подигнут тај споменик од којег се птице плаше... Шта ће сад даље бити?. Како се оно звала, па, Агница, старија ћерка Димитријевићева, вељда и znate, умрла на великому имању свога мужа - када је био Влах, Мађар, шта ли, али много богат - умрла од неке страшне заразне бо-

лести, и она и још дosta чељади на имању. Није могла да кле бити овде пренесена... Напослетку, удовица. Удовице, брате, ~~старко~~ умиру! Отишла у своју стару бању, и тамо, за столом, напрасно, ипак умрла. Не знам право како је то ишло: овде сви помрли, нема коме да се пошаље депеша. После смо чули да је неко време, као стари гост, била спуштена у крипту Санаторијума, па кад се нико није јавио да је пренесе, сигурно негде тамо сахрањена била. Ове је нема. Ето вам; сад још запишите: ко је последњи, чак из Америке, питао за гроб оне три девојчице. Гавра-бакалин и његова жена. Остарели, смешно обучени, и говоре смешно, некако заносе. Они су давно, пошто су пропали, сви синови им се разишли - а нису баш ниште нарочито ни постигли - стари су отишли чак у Америку, кол Жарка, најстаријег сина - он тамо, у некој малој вароши, држи чајџиницу. - Гробар зајута. Кроничар му даје неку болу банкноту, и он пође. - Хвала, и немојте мислити да сам вам нешто нетачно испричао. Гробље не лаже, па ни гробар. - Кроничар оставља сам. Тишине. Нечујно су слетали цветови са грана шимкова дрвета... Деца која немају детињство, или су несрећна, или умиру... Слажу се цветови ови по гробовима.

Исидора Секулић